

Âşık Mehmet Oktay (Erganî) Şiirlerinde Gölge Arketipi Unsurlarının Tespiti

Fatih EGE¹

Öz: Âşıklar ve âşıklık geleneği bir milletin kültürünün hem üretene hem de aktarıcısı olarak vazife görmektedirler. Sanatsal ve estetik kaygı güderek yaptıkları toplumsal okumalar; ortaya çıkardıkları eserler, bir toplumun içsel değerlerinin aynası niteliği taşımaktadır. Kendi toplumunun içinden yetişerek tüm gelenek/görenek ve anlatılarını öğrenen âşıklar elde ettikleri bu değerler bütünü sadece hafızalarına işlemek ile kalmaz, aynı zamanda yorumlayarak topluma farklı bakış açıları sunarlar. Bu bağlamda âşıklar toplumlarını uyaran ve sosyal sorumluluk bilinci taşıyan sanatçılardır. Geçmişte daha belirgin olan ve sosyal medyanın günümüzdeki işlevini gören âşıklık geleneği, kolektif bilinçdışının en derin yansımalarını bahsettiğimiz üretimler üzerinden göstermektedir. Âşıklar hem şiirlerinde hem anlattıkları hikâyeler ışığında toplumun ruhsal yapısını yönlendirmektedirler. Âşıkların toplumun ruhsal yapısına etkisi, Carl Gustav Jung'un analitik psikoloji ilkeleri bağlamında yorumlandığında, eserlerinde kolektif bilinçdışının arketipleri tespit edilebilmektedir. Çalışmamızda yukarıdaki bilgiler ışığında Çıldırli âşık "Erganî"nin şiir evreni incelenmiş ve Jung'un arketip teorisi bağlamında çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, âşığın eserlerinde örnek gösterdiği gölge arketipi unsurları belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışma gölge arketipinin topluma işaret ettiği kötücül unsurların tespiti ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte şairin toplumu şiirlerinde sanatsal dil ile nasıl yönlendirdiği analitik psikoloji kuramı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, Halk Bilim, Âşık Edebiyatı, Arketip, Gölge Arketipi.

Detection of Shadow Archetype Elements in the Poems of Âşık Mehmet Oktay (Erganî)

Abstract: Minstrels and the tradition of minstrelsy serve as both the producers and transmitters of a nation's culture. The social readings they make with artistic and aesthetic concerns and the works they produce are a mirror of a society's inner values. Bards who grow up within their own society and learn all its traditions/customs and narratives not only memorize these values they have acquired, but also interpret them and offer different perspectives to society. In this context, minstrels are artists who warn their society and have a sense of social responsibility. The tradition of minstrelsy, which was more evident in the past and serves the function of social media today, shows the deepest reflections of the collective unconscious through the productions we have mentioned. Minstrels direct the spiritual structure of society both in their poems and in the light of the stories they tell. When the influence of lovers on the psychological structure of society is interpreted in the context of Carl Gustav Jung's analytical psychology principles, archetypes of the collective unconscious can be identified in her works. In our study, in the light of the above information, the poetic universe of the Çıldırli âşık "Erganî" was examined and an attempt was made to resolve it in the context of Jung's archetype theory. Additionally, the shadow archetype elements exemplified by the poet in her works were determined. In this context, the study is limited to the detection of the malevolent elements that the shadow archetype indicates to society. In addition, an attempt has been made to analyze how the poet directs society with the artistic language in her poems within the framework of analytical psychology theory.

Keywords: Literature, Folklore, Minstre Literature, Archetype, Shadow Archetype.

Giriş

Türk kültürünün yapı taşı oluşturan Âşıklık geleneği, kültürel belleğin aktarıcısı konumundadır. Aktarılan bellekte bir millete ait kültürel kodlar, gelenek ve görenekler, değer unsurları gözlemlenmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan milli değerler bütününde halk, mirasın üreticisi konumundadır. Var olan miras, halk çerçevesinde şekillenirken değerler bütünü âşıklar neticesinde geleceğe taşınmaktadır. Kültürel belleğin üretimi ve aktarımı aşamalarında ise usta ve çırak ilişkisi görülmektedir. Usta-çırak ilişkisi dâhilinde gerçekleşen aktarımda sanatsal ve estetik kaygı güdülerek topluma ait miraslar okuyucuya sunulmaktadır. Kolektif bir birikim sonucunda oluşan değerler bütünü, sosyal sorumluluk bilincinde atalar kültürüne saygıyı da bünyesinde barındırmaktadır. Var olan saygıyı atalarına sunan halk, milli bir şuuru eserlerine de yansıtmaktadır. Sözlü geleneğin aktarılması sonucunda yaşadığı yörenin kültürüne dikkat çeken âşıklar geçmiş ve gelecek arası değer yargılarından beslenmektedir. “Âşıklar, daha önce yaşamış usta âşıkların eserlerini belleklerine alarak saklarlar ve uygun ortamlarda bildiklerini çevresiyle paylaşarak bu bilgilerin başkaları ve sonraki nesiller tarafından da bilinmesini sağlarlar” (Artun, 2018: 7). Bilinen ve aktarılan bu bilgiler doğrultusunda milli bir şuurun temelleri genç kuşaklara da aktarılmaktadır. Âşıklar bu bağlamda kültürel aktarıcı rolünün temel yapı taşı oluşturmaktadır. Kültürel gelişim doğrultusunda muhafaza edilen ve gelecek kuşaklara aktarımı sağlanan duygular özgün bir kimlik mahiyetinde anonim halk edebiyatı ürünlerini de kapsamaktadır. Halk anlatıları, millet olma serüveninin ortak noktası olarak da nitelendirilebilmektedir.

Âşıklar, şiirlerinde yaşadığı yöreye ait güzellikleri yansıtanın yanı sıra dönemin değer yargılarını da ele alarak çağ içi çatışmalara da dikkat çekmektedir. “Âşıklar ve âşık tarzı şiir yazar şairler hem kültür taşıyıcıları, hem de yeni ürünler ortaya çıkaran kişiler olarak halk kültüründe önemli bir yere sahiptir” (Durbilmez, 2016: 342). Önemli bir yere sahip olan ve sözlü kültüre dair gelenekleri inceleyen âşıklar, halkın desteği ile seçilen ortak sözcülerdir. Sözlü geleneğin izlerini taşıyan ve bu ürünlerin aktarıcısı olan âşıkların kökeni İslamiyet öncesine dayanır. Âşık geleneği, Klasik Türk şiiri ve Dini-Tasavvufi şiirler arasında köprü görevini üstlenmekte ve bu köprünün temelini İslamiyet öncesine bağlamaktadır. Günümüzde dörtlükler ile kurulan şiir ve şarkıların karşılığı İslamiyet öncesi dönemde koşug olarak karşımıza çıkmakta ve yine bu dönemde kopuzlar ile destan aktaran Oğuz ozanları görülmektedir. Günümüze dek uzanan süreçte âşıklar, farklı kimlikler ile karşımıza çıkmakta ve atalara ait birikimi kendini yenileyerek okuyucuya sunmaktadır.

Yaşadıkları yörenin miras aktarıcısı olan âşıkların odak noktası ise ozan ve baksılardır. Âşıklar saz ile bütünleşirken; ozanlar karşımıza kopuzları ile çıkmaktadır. “16. yüzyılda ozanlar artık görülmez olur. Onların yerini âşıklar alır” (Artun, 2016: 193). Ontik bir değişim sürecinde değer yargılarının aktarımını oluşturan âşıklar irticalen söylemler dâhilinde halkın sesini oluşturmaktadır. Diyar diyar gezerek sazı ile halka seslenen âşıklar ait olduğu toplumun miraslarını doğaya haykırmaktadır. “Âşıkların diğer şairlerden farkı, ait olduğu toplumun dertlerini, sevinçlerini, umutlarını, beklentilerini, sazlarıyla, sözleriyle dile getirmeleridir” (Şimşek, 2016: 118). Dile getirilen duygular kolektif bir mirasın dışavurumunu simgelemektedir. Düzenlen ve inşa edilen şiirler, millet olma bilincinin oluşumunda etken rol oynamaktadır. Geçmiş birikimler neticesinde şekillenen yapıtlar, gelecek ekolün değer yargılarını oluşturmaktadır. Her bir döneme ait âşık, geçmiş kuşaklara atıfta bulunmaktadır. Âşıklık geleneği yalnızca söylemler bütünü olmamakla birlikte rüya ve bade motiflerini de içerisinde barındırarak Şamanizm’e gönderme yapmaktadır. Manzum ürünlerin aktarımında yaratıcı bir rol üstlenen âşıklar rüyalarında bade içme geleneği ile ünlenmiştir. “Rüyada bade içme, karşılaşmalara çıkıp irticalen şiir söyleyebilme, hikâye anlatma, askı indirme ve muamma çözme, seyahat etme, aktarıcı veya yaratıcı olma, halk şiiri tür ve şekillerine hâkim olma gibi nitelikler âşık olmakta önemlidir” (Bars, 2020: 190). Rüya neticesi ile âşıklık mertebesine ulaşacağını hisseden ozanlar, milli bir bütünlük içerisinde varoluş mücadelesine dair anlatıları ele almaktadır. Âşıklar, yaratana karşı minnet duygularını eserlerinde işlerken, mecazi bir aşkın varlığından da söz etmektedir. Yaratana olan aşkın haricinde ulaşılmaza duyulan arzu, farklı değer yargıları ile bütünleşmekte ve okuyucuya sunulmaktadır.

Âşıklık geleneğinin öncülerinden olan Âşık Mehmet Oktay (Erganî), Ardahan ilinin Çıldır ilçesinde dünyaya gelmiştir. Âşıklık geleneğine özgü kültürel mirası sazı ile bağdaştırmıştır. Atışmalarının merkezinde irticalen aktarımı esas almıştır. Âşık Erganî’nin ustası, öncüsü ise Âşık Dursun Durdağı’dır. Ve yine bu kolun merkezi, üssü Âşık Şenlik’tir. Kaleme aldığı şiirlerinde tam ve yarım kafiye tercih eden âşık, Terekeme ağız

özelliklerini şiirlerinde hissettirmiş ve aynı zamanda yaşadığı coğrafyanın izlerini de eserlerine aksettirmiştir. Doğu-Kuzey Doğu Anadolu coğrafyasını eserlerinde ele alan âşık, tabiat, sevgi ve kahramanlık konuları üzerine şiirler yazmıştır. Kaleme aldığı çoğu hikâyesinin bir geçmişi, ortaya çıkma sebebi vardır. “Mehdihan ile Zülfinaz” hikâyesi ise Doğan Kaya tarafından yayımlanmıştır (Altınkaynak, 2015: 11-15).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Erganî’nin Erdoğan Altınkaynak tarafından hazırlanan kitabı tarafımızca incelenmiş olup, şairin 183 şiiri incelenmiştir. İncelenen şiirlerde özellikle Jung’un gölge arketipi teorisine örnek olabilecek ve kötücül unsurları işlediği şiirleri çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

Halk edebiyatı sahasında kolektif bir birikimin çıkış noktasını oluşturan âşıklık geleneği, bireyin benliği ve bilinçaltında yatan arzuların dışavurumunu oluşturmaktadır. Eserler, salt birey merkezli olmamakla birlikte bireyin içinde bulunduğu ruhsal durumu ve bu durumun şekillendiği çevreyi de okuyucuya sunar. Yazar, halkın yaşantısına ayna tutarak okuyucu ile ortak bir payda yaratmayı amaçlamaktadır. Yaratılan bu paydada okuyucunun görevi yazarın kelimelerin içine gizlediği metaforik sembollerini bulmaktır. Verilen semboller yazara dair ipuçlarını ve okuyucunun içerisinde bulunduğu çevreyi temsil eder. “Yazar, işte bu çok bilinen dünyayı canlandırır ve ona özgürlüğünü katar; okuyucu da işte bu dünyadan yola çıkarak kendi somut kurtuluşunu gerçekleştirmek zorundadır” (Sartre, 2011: 74). Bu bağlamda psikolojide var olan duygular, edebi metinlerin kaynağı olmakla birlikte yazar ve okuyucu ortak paydada buluşturur. Ortak paydada millet olma bilincini arzulayan ve bu bilinci halka aşıl原因an âşıklar, eserlerinde dönem yaşantısını kelimelere yansıtmaktadır. Toprağın, havanın ve insanoğlunun yaşamını sözlü aktarım neticesinde aktaran saz şairleri, özgün üslubu ile bütünü simgelemektedir.

Eserlerde işlenen arzu ve duyguların, kaçınılan eylemlerin mahzeni olarak nitelendirilen bilinçaltı kavramı psikoanalitik kuramın başlığını oluşturmaktadır. Disiplinler arası çalışmada bireyi ve ait olduğu çevreyi inceleyen kuram, kolektif birikime dair detayları gün yüzüne çıkarmaktadır. Psikanalizin öncü isimlerinden olan Freud, ilk çalışmasını rüya ve bilinçaltı kavramı üzerinde şekillendirmiştir. “Freud, verilen kavramlar merkezinde çalıştığı eserinde “Topografik Model” adını verdiği sistemi şöyle açıklar; “İnsan zihni üç tabakadan ya da sistemden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla ‘bilinç’, ‘önbilinç’ ve ‘bilinçaltı’dır” (Oğuz, 2017: 79). Freud, bilinçaltını gizli bir mahzen niteliğinde görerek çocuklukta harekete geçirilemeyen eylemlerin burada barındığını ve etkisini çeşitli lapsuslar ya da rüyalar sonucunda gösterdiğini savunmaktadır. “Buna göre; bireyin uyanıklık durumunda arzu ettiği ve gerçekleştiremediği cinsel eğilimler bilinçaltına itilip bastırılmakta, ancak bastırılan bu arzu ve istekler uyku ve benzeri bilinçlilik halinin ortadan kalktığı durumlarda serbest kalmakta ve bu sırada rüya ve fanteziler olarak belirmektedir” (Artun, 2018: 83). Bireyin görmüş olduğu rüyalar Freud teoriminde gerçek, kişiliğinin yansımasıdır. “Rüyalardaki birçok tuhaf olay, uyanık haldeki düşüncelerimize zıttır” (Freud, 2018: 7). Freud’un ardından rüya çalışmalarına devam eden Karl Abraham da yaradılışın serüvenini aktaran ve kültürel kodların yansımalarını oluşturan mitlere gönderme yaparak bireyin uyanık halde, uyku esnasında gördüğü rüyaları inceler. Abraham’a göre mit, bir halkın çocukluğundaki ruhsal yaşamından kalan bir parçadır, rüya ise bireyin mitidir. (2017: 93). Jung ise Freud’un rüya teoremine farklı bir bakış açısı getirerek rüyaların yalnızca bilinçaltı ile sınırlı olmadığını vurgulamıştır. Bireyin görmüş olduğu rüyaları çeşitli sembol ve imgelere bağlayarak, rüyaların yalnızca arzu kaynaklı olmadığını, her rüyanın temelinde bir etken olduğunu öne sürmüştür. “Ona göre rüyalar, bilinçdışımızdaki gizli kalmış bilgeliğin bir yansımasıdır” (Fromm, 2017: 103). Gizli kalan bilgiler, bireyi tehdit altında bırakarak yanlış eylemlere sürüklemektedir. Bireyin duygularını saklaması, arzularını bastırması gün geçtikçe eylemlere yansımaktadır. Millet olma sürecinde süperegoyu reddetmeme arzusu, bilinçaltına gizlenen duyguların varlığını arttırmaktadır.

Jung’un Freud’dan ayrıldığı ve görüşlerinin ters düştüğü asıl nokta ise analitik psikoloji kapsamında incelemiş olduğu bilinç, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı kavramıdır. Jung’a göre bilinç veya bilinçdışı kelimeleri farklı noktalarda düşünülemez. Her biri birbirinin devamı ve parçasıdır. “Ruhun bilinçdışı yönü bilinçten farklı, ancak bilinci tamamlamalıdır. Jung’a göre bilinçli zihin “kendisinden daha eski olup, onunla birlikte olan, aynı zamanda ona karşı işlevini sürdüren bir bilinçdışı ruhtan ortaya çıkıp büyümektedir”

(Fordham, 2019: 18). Kolektif bilinçdışı, atalarımızın kültürel miras birikimidir. Kültürel kodlar, toplumun geçmiş ve gelecek yaşantısı hakkında köprü görevini üstlenir. Bunun neticesinde halk anlatıları, tarihi birikimin aynasıdır. “Kolektif bilinçdışı, kişisel deneyimlere dayanmayıp, bilinç düzeyine çıkmamış, evrimsel bir yönü olup atalarımızdan mirasla intikal eden, insanlığa özgü psişik birikim olarak tanımlanabilir” (Çetin, 2010: 255). Jung, bilinçdışında bulunan bu kültürel birikimi kolektif olarak adlandırırken bu birikimin sembol ve imgelerle rüyalarda betimlendiğini savunmaktadır.

Jung’un bir diğer varsayımı ise kolektif bilinçdışı boyutunda ele alınan arketiplerdir. “Bireyin kendini gerçekleştirme eyleminin icrasında tetikleyici rol oynayan arketipler, aynı zamanda toplumların kültürel birikimlerinin kodlarına nüfuz ederek, bilinçaltıyla olan mücadelenin bireyin lehine sonuçlanmasında kilit rol oynarlar. Bu aynı zamanda kişiliğin somutlanmasıyla da yakından ilişkilidir” (Atay, 2017: 2505). Arketipler, toplumun yaşantısına ilişkin değerleri okuyucuya sunmakta bir araç niteliğindedir.

Carl Gustav Jung, arketip kavramını ilk tip ve örnekler olarak değerlendirmektedir. “Terimden de anlaşılacağı üzere, bu ortak bilinçdışında kişisel hiçbir şey yoktur; bu, en azından bir insan topluluğuna, daha çok bir ulusa, hatta bütün insanlığa aittir. Bunlar bireysel varoluşun elde ettiği şeyler değildir, manevî biçimlerin ve yaradılıştan varolan içgüdülerin ürünleridir” (Jung, 2006: 232). İnsanlığın yaşam serüvenini oluşturan ve kültürlerine dair bilgilere ışık tutan arketipler, mitolojinin de simgeleridir. Mitoloji, geçmiş çağların serüvenini, bilgeliliğini çeşitli simgeler bünyesinde karşımıza çıkarmaktadır. “Mitin, kozmosun sonu gelmez enerjilerini insanın kültürel yaratımına akıtan gizli bir yarık olduğunu söylemek çok ileri gitmek olmayacaktır. Dinler, felsefeler, sanatlar, ilkel ve tarihsel insanın sosyal biçimleri, bilim ve teknolojiye büyük buluşlar, uyku kaçırıcı düşler, hep o temel ve büyümlü mit çemberinden doğar” (Campbell, 2017: 13). Jung teorisine bağlı olarak Campbell da mitoloji serüveninin yola çıkış, erginlenme ve eve dönüş aşamalarından oluştuğunu savunmaktadır. Tüm bu aşamalar döngüseldir. Tinsel doğum bu sıkıntılar etrafında şekillenerek nihai ödülü arzulamaktadır. Campbell’ın düşüncesine göre; kahramanın çıktığı yolculukta kolektif bilinçdışının izlerini yansıtan arketipsel öğelerin varlığı görülmektedir. “Çünkü mitolojinin simgeleri üretilmiş değildir; talep edilemezler, uydurulamazlar ya da kalıcı bir şekilde bastırılamazlar. Onlar ruhun kendiliğinden oluşan ürünleridir ve her biri kaynağının asıl gücünü bozulmamış olarak içinde barındırır” (Campbell, 2017: 13). Ruhun oluşumu ile ortaya çıkarak kaynak niteliğinde görülen arketip kavramı, bireyin doğum anından ölümüne dek uzanan süreçte yolculuğa dair basamakları meydana getirmektedir.

Jung’a göre bireyin yaşamında engellenen dürtüler, dışadönük ya da içedönük davranışlar sergilemesinde etkindir. Bireyin engel sonucu bastırıldığı eylemler bilincin bir köşesinde barındırılır ve unutulmaz. “Jung bu bastırılmış eğilimlerin bireysel bilinçdışına ait olduğunu ve sanıldığı gibi kaybolup gitmediğini, hatta bir bahçenin unutulmuş bir köşesinde birden bitiveren, umursanmamış yabancı otlara benzediğini söylemektedir” (Fordham, 2019: 62). Jung, arketip kavramını geliştirmiş ve ardından bireyin davranışlarını ve duygu durumlarını çeşitli türlerle desteklemiştir. Bu bağlamda: anne, persona, anima-animus, gölge vb. arketiplerin varlığından söz etmiştir. Örneğin bir anlatının kahramanı, egonun kimlik arayışını simgelemektedir. Kahramanın benliği, arketiplerin ana hatlarını oluşturmaktadır. Yolculuğa çıkma ve erginlenme yolunu cesaretle tamamlayan kahraman, nihai ödül ile anlatıyı tamamlamaktadır. Bu bağlamda kahraman arketipinin, karşısına çıkan engellere karşı direnç göstermesi beklenmektedir. “Kahramanlığın gerçek doğası, oturup ejderhaların varlığından yakınıp birilerinin bu konuda bir şeyler yapması gerektiğini söylememizi değil, o ejderhayla karşılaşmamızı gerektirir” (Pearson, 2016: 32). Kahraman ile ayrı düşünülemeyecek bir diğer arketip ise personadır. Persona, bireyin dış dünya ile ilişkilerini dengeleyecek maskedir. Çevre ile uyum sağlayabilme adına personanın dengede olması esastır. Jung’un bu arketipe persona adını vermesinin bir diğer sebebi ise antik çağ aktörleridir. Persona, binlerce yıllık bir birikim sonucunda toplumsal bütünlüğü koruma amacı ile ortaya çıkan bir türdür. “Persona, kolektif bir olgudur ve kişiliğin aynı oranda bir başkasına da ait olabilecek bir yönüdür. Persona genellikle yanlış bir biçimde, kişiye özgü olarak anlaşılmaktadır” (Fordham, 2019: 63). Açıklanan bir diğer arketip örneği ise kültürel kodları içerisinde barındırmaktadır. Kolektif bilinçdışının unsurlarını aktaran anima-animus, halk anlatılarında da karşımıza çıkmaktadır. Masal, destan ve mitlerde kahramanın duygu durumları ile şekillenmektedir. Anima-animus temelinde ataların ruhu ile beslenme mevcuttur. Erkeğin içinde var olan kadın atalar anima, kadınların içinde

var olan erkek atalar ise animus olarak adlandırılmaktadır. Jung, “Erkeğin bilinçdışında kadının kolektif bir imajının var olduğunu ve onun bu imaj yardımıyla kadının doğasını kavradığını” söyler (Fordham, 2019: 68). Avcılık ve toplayıcılık ile kadın-erkek dayanışmasının aktarıldığı ilk çağ dönemleri, paylaşım sürecinin de ana noktasını simgelemektedir. Millet olma arzusu, halkı koruma isteği ile girilen savaşlarda kadınların da rol oynaması, ocağı koruma niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Ocak kavramı aileyi simgeleyen bir kültürdür. Kültler, saygı duyulan nesneler olarak aktarılmaktadır. Ateşin etrafında birleşen aile kavramı, ateşe duyulan saygıyı ve bu ateş çerçevesinde birleşen aile üyelerinin bağına da ele almaktadır.

Jung’un başlıca incelediği arketiplerin başında gelen anne arketipi ise karşılıksız sevginin birleşimidir. Ana rahminde doğuş, güvenin başlıca sembolüdür. Anne arketipi, dişiliği ile Toprak Ana’ya gönderme yapar. Çocuğun dünyaya gelişi, erginlenme basamağı olarak anneden ilk ayrılışı sembolize eder. “Artık rahmin dışında yaşamaya başlasa da çocuk bütünüyle annesine bağımlıdır” (Fromm, 1995: 45). Rahmin dışında yaşamaya başlayan çocuk doğa ile de ilişkilendirilebilmektedir. Toprağın dişil bir güç sayılmasında temel etken, üreten olmasıdır. Toprak, verimi ve hasadı ile verici bir enerjiyi bünyesinde barındırmaktadır.

Erganî şiirlerinde odak noktası olan gölge arketipi ise; masallar, halk hikâyeleri ve şiir gibi metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Gölge arketipi, denge ve kontrol mekanizmasıdır. Arketipin temel sembolü yin-yang olarak betimlenmektedir. Ying-yang sembolüne göre beyaz, ışığın ve saflığın simgesini oluştururken karanlık taraf ruhun ışık almasını engelleyen kötücül kısımdır. Yalan, hırsızlık, ikiyüzlülük, ihanet vb. duygusal durum ve eylemler gölgenin ana hatlarını oluşturmaktadır. “Jung, bireysel bilinçdışında bulunan diğer yüzümüzü gölge olarak adlandırmaktadır” (Fordham, 2019: 64). Gölge, kişinin benliğini oluşturur. Var olan benlikte yer alan kötücül unsurlar yok edilemese dahi sağlıklı bir birey adına kontrol edilebilir bir güçte olmalıdır. Var olan gelişim ve erginlenme süreci kendini kontrol edebilme becerisi ile eş değerdir. Kahraman dış gölgeler ile mücadele ettiği kadar aynı zamanda içsel gölgeleri ile de mücadele edebilmelidir. Öz benliğin gelişimi adına iyi ve kötücül unsurların dengede tutulması esastır. “Gölge, bireysel bilinçdışından da öte bir şeydir. Kendi zayıflıklarımız ve başarısızlıklarımız söz konusu olduğu sürece kişiseldir, ancak tüm insanlarda var olan ortak bir yön olduğu için kolektif bir olgu da denilebilir. Gölgenin kolektif yönü şeytan, cadı ve benzerleriyle dile getirilir” (Fordham, 2019: 65). Kendini gerçekleştirme seviyesine erişen bir birey gölgeleri ile mücadelesini kazanmış bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Egonun kimlik arayışında da gölge ile kahramanın çatışması gözlemlenmektedir. “Gölge, egonun karanlık yüzüdür; potansiyel kötülüğümüz genelde burada saklanmaktadır” (Ukray, 2015: 126). Aydınlığın simgesi olan Güneş’in elbette bir zıttı olacaktır. Jung’un arketipler teoremine göre aydınlığın olduğu her yerde karanlığın varlığı da mevcuttur. Asıl esas bu karanlığı dengede tutmak ve kontrol altına alabilme becerisine sahip olmaktır. Süperego, id ve ego dengesini sarsan temel etken gölgedir. Kişi vahşi davranışları ve istekleri sonucunda bu dengeyi sarsmaktadır. Personanın toplumsal bütünü sağlama görevi gölge için de geçerlidir. Gölgenin kontrol edilememesi sonucunda da toplumsal bütünlük bozulur. “Jung, “gölge, ego, kişiliğin tümünü tehdit eden ahlaksal bir sorundur” der (Fordham, 2019: 67). “Bireyin yolculuğa çıkışında temel merkez kendi gölgesi ile mücadelesidir. Gölgesi tarafından ele geçirilen bir insan daima kendi ışığını keser ve kendi tuzağına düşer. Gölgenin dost mu düşman mı olacağı bize bağlıdır” (Jung, 2020: 169). Nihai ödüle ulaşmak isteyen birey, gölgesini kabul ederek dost olmayı seçer. Fark edilen kötücül unsurların fark edilmesi ve benimsemesi, birey olma sürecinin ilk adımını meydana getirmektedir.

Anonim anlatılarında yer alan gölge arketipi: cadı, dev, üvey anne-baba, kardeş, vezir ve padişah üzerinden okuyucuya aktarılır. Kahraman, gölge arketiplerine karşı olumlu bir güç sergileyerek kendi benliğini oluşturmaya çalışmaktadır. Anlatılarda var olan kötücül karakterler ruhsal olarak: öfke, yalan, şiddet, ihanet, hırs, kibir ve açgözlülük gibi birçok gölgeyi bünyesinde barındırır. Var olan tüm bu kötücül etmenler kahramanın gireceği sınavlar yolunda karşısına çıkacak olan engellerdir. Gölgeye karşı direnen kahraman, öz benliğini oluşturur.

2. Erganî Örnekleminde Halk Şiirinde Gölge Arketipi Unsurlarının Tespiti

2.1. Bir Gölge Unsur Olarak Vefasızlık

Oldu Gitti

Ela gözlerimi Ceyhun eyledim
Akıttı gözyaşım çay oldu gitti
Bir cevher atmışım çaylar taşına
Kıymet bilmez dere pay oldu gitti

Başıma geleni sormayın bari
Felek ters çevirdi çarkı çemberi
Yedi yıl bekledim o nazlı yâri
Gözümün önünde toy oldu gitti

Memet der ki kadir bilmez çok imiş
Yalan tezgâhında halı dokumuş
Meğer muhannette vefa yok imiş
Zalim bizden uzak el oldu gitti (Altınkaynak, 2015: 51).

Kolektif bilinçdışının unsuru olan gölge arketipi, kahramanın kendini gerçekleştirme sürecinde yüzleştiği engeller bütünüdür. Gölge, içsel bir unsur olabileceği gibi aynı zamanda dış etkenlerden gelen güçlükleri de kapsar. Benlik bütünlüğünde yer alan tüm kötücül unsurlar bireyin bilinçdışında gizlenmektedir. Gölgesini tanıyan birey, karşıt bir güç ile mücadeleye çağrı yaparak bu durumu kabullenir. Var olma serüveninde iyi ve kötü arası bir çatışma söz konusu olduğu gibi ele alınan bu süreç âşıkların şiirlerinde de işlenen bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erganî'nin kaleme aldığı "Oldu Gitti" şiirinin alt metni vefadır. Vefa unsuru okuyucuya alenen verilmemiş, metaforik bağlamda kelimelerin içerisine gizlenmiştir. Şairin anlatımında yalan, vefaya göre üstün gelmiş ve gölgenin üstünlüğü ele alınmıştır. Jung teorisine göre gölge, şiirde dışsal bir faktör olarak işlenmiştir. "Gölge bazı yönlerden bireyin kişisel yaşamının dışındaki bir kaynaktan gelen kolektif faktörleri de içerebilir" (Jung, 2020: 164). Kolektif birikim dahilinde gölgesini özümseyemeyen insanoğlu, taşıdığı kötücül unsurları çevreye yansıtmaktadır. Dizelerde görülen çatışma, dönemin değer yargılarına da ışık tutmaktadır. Dizelerden hareketle insanlığın yalan ve hilenin sonucunda doğru yoldan şaşarak sınav yolunu hatalar doğrultusunda geçirdiği söylenebilmektedir. Erganî, vefa duygusunun noksanlığından yakınlıkla gölgenin üstün geldiğine dikkat çekmektedir. Vefâ, kalıcılığın ortak unsuru olmakla birlikte karşıt terimler ile bir arada kullanılmıştır. Ozan, şiirinde "zalim" kavramı üzerinden bir hayal kırıklığını aktarmış, dönemin yalan tezgahı ile sürdürdüğüne vurgu yapmıştır. Yalan ile bütünleşerek bilincin uyanışını reddeden bir milletin kalıcılığı sağlaması da ancak gölgenin özümsemesi ile mümkündür. Dizelerde bireyin vefasızlığından yakınılması döneme ait bir yakarışı temsil etmektedir. Geçmişten günümüze aktarılacak insanlığın benliğinde bulunan kötücül etmenlerin halka yansımaları oluşturmada etken olan âşıklar, gölgenin insanlığı ele geçirmesinden şüphe duymaktadır. Erganî'nin şiiri kaleme almasındaki bir diğer etmenin halka çağrı olduğu da söylenebilmektedir. Suretin etkisi ile sevgilinin güzelliğine kapılan âşıklar, çağa ayak uyduramamakta ve bilincin uyanışını geciktirmektedir. Âşık, metaforik terimler neticesinde halkı bilinçlendirmeyi arzularken aynı zamanda karşıt güçlere de sitem etmektedir.

Zaman

Her geçen günlerim düşer yâdına
Mahlede bir çocuk gördüğün zaman
Kendimi yeniden çocuk bilirim
Anamı babamı sorduğum zaman

Zayıfladım şüphelendim tenimden
Eşim dostum hep çekildi yanımdan
Öz özüme usanmışım canımdan
Bastonuma sağ yanım verdiğim zaman

Tatlı sular zehir oldu yuduma
Koca Memet derler daha adıma
Her geçen günlerim düşer yâdına
Hem yürüyüp hem de durduğum zaman (Altınkaynak, 2015: 81).

Âşıklık geleneğinde ozanların sıklıkla işlediği bir tema ise zaman kavramıdır. Dönemin beklentilerini, yaşayış şeklini, coğrafi özelliklerini şiirlerinde ele alan âşıklar, geçmiş değer yargıları ile geleceğe dair istekleri bütünleştirmektedir. Zaman kavramının âşıklar tarafından işlenmesindeki asıl etken, her çağın getirilerinin farklı oluşundan da kaynaklanabilmektedir. Coğrafi şekillerin değişimi, dönem içi yaşanan sosyal çatışmalar, ekonomik krizler âşkın şiirlerine konu olmaktadır. Zaman, dönemin yaşantısına ışık tutabileceği gibi, aynı zamanda bireylerin hislerini de konu almaktadır. Hakikat yolunda maddi ve manevi aşkın temellerini inşa etmeye çalışan âşıklar, halkı gözlemlemekte ve şiirlerinde çeşitli semboller ve imgeler dahilinde dizelerine işlemektedir. Okuyucu, âşık tarzı şiirleri okurken hem halkı tanıyabilmekte aynı zamanda bireye ait duyguları da çözümleyebilmektedir.

Zaman kavramını gölge ile bütünleştiren âşık, benliğin geçici olmasına dikkat çekmektedir. Suretin güzelliğinin geçici olduğundan yakınlıkla asıl hakikatin mana olduğunu dile getirmektedir. Maddiyatın küçük bir getiri olduğunu özümseyen bireyler maneviyatın mirasını kabullenmektedir. Bu süreç surete aldanan, gölgenin tesiri altında kalarak birey olma bilincini kaybeden insanoğlu için ise geç olmaktadır. Âşık, dizelerinde halka çağrı yaparak bilimin ve asıl gerçeğin manayı kavrayanlara has olduğunu savunmakta, suretin ise geçici bir hayal olduğunu düşündürmektedir. Her dönem şairi, ait olduğu değer yargılarından ve halk anlatılarından beslenmekte ve ortak temaları eserlerine işlemektedir. Erganî'nin "suret" kavramına dikkat çekmesindeki neden ise geçici güzelliğe olan aldanışın her dönemde karşımıza çıkan gölge unsuru olmasından kaynaklıdır. Somutlaştırılan değerlere olan bağlılığın arka planda kalmasına dikkat çekmeyi arzulayan yazarın asıl isteği değerlerin tinsel olanda saklı olması ve bu değerlerin ortaya çıkarılmasıdır. Ruhun özgürleşebilmesi ve doğru düşünebilmesi adına gölge ile savaşın bu değerlerin özümsemesi ile kazanabileceği de bir diğer etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şiirde gölgenin bileşenleri, gece ve gündüz üzerinden okuyucuya sunulmuştur. Bireyin sahip olduğu kötücül etmenler, hayat boyu mücadele edilmesi gereken bir güçtür. Mücadele edilemeyen güçler, bilincin uyanışına engeldir. "Gölge, insandaki psikolojik yapılanmanın daima inkâr edilen, bastırılan ve gözlerden sakınılan yönünü temsil eder" (Meier, 2022: 54). Hayat, kahramanın engellerle karşılaştığı, erginlenme serüvenini yaşadığı ve nihai ödülü kazandığı bir yolculuk olarak sıralanabilir. Yapılan bu yolculuk daima yenilenir ve kişi yaşamı boyunca yeni serüvenlere adım atar. Her macera, erginlenmeye dair yeni bir adımdır.

Yukarıda verilen şiirde âşık, geçen zamana değinmiştir. Anın geri gelmemesine karşı yakarış içerisine girmiştir. Vücudunda oluşan değişimler sonucunda kendisini tanıyamamıştır. Metinde yer alan açar ibare ise "öz" dür. Birey özüne karşı güvensizlik duymaktadır. Zayıflayan bedeni onun için sergilediği gücün de yitirilmesidir. Çevreye karşı göstermiş olduğu direncin zayıflaması ile kendisine saygı duyulmayacağı alt metin üzerinden verilmiştir. Kendisine karşı hürmet edilmeyeceğinden ve güveneceği bir gücünün olmamasından şikâyetçi olan ozan, bu duygularını bedeni üzerinden okuyucuya sunmuştur. Asıl olan bedeninde yer alan izler değil, hayata karşı gösterdiği direncin eksilme korkusudur. Fiziksel çöküşü beraberinde ruhsal bunalımı da getirmiştir. Gücünün gün geçtikçe eksilmesi, çevresinde gördüğü değerlerin eksilmesidir. Bu sebeple âşık, verilen kelimeler üzerinden üstünlüğünü kaybettiğine dair göndermeler

yapmıştır. İktidarına gelecek olan zarara karşı kendisini henüz hazır hissetmediğine dair şüphelerini dile getirmiştir.

Bu Sene

Sevdiğim muhannet vefasız çıktı
Saçlarıma ak düşürdü bu sene
Akıttı gözyaşım Ceyhun eyledi
Yüreğime dağ düşürdü bu sene

Seni sevdiğime olmuşum pişman
Aradım derdime yok imiş derman
Kendi dost göründü kalbi de düşman
Aldatıp da sağ düşürdü bu sene

Memet der bahçemin barı döküldü
Elması ayvası narı döküldü
Temmuz'da Şubat'ın karı döküldü
Düz ovama çığ düşürdün bu sene (Altınkaynak, 2015: 49).

Şair, yukarıda incelediğimiz şiirinde sevgilinin vefasızlığından duyduğu şikâyeti okuyucuya aktarmaktadır. Sevgilinin âşığa karşı gösterdiği eylemler, saçlarının beyazlamasına neden olmuştur. Şiirde yer alan ak sembolü, yaşlılığın belirtisi olmamakla birlikte sevgiliye karşı kırgınlıkları temsil etmektedir. Ağaran saçlar, şiirde deneyim ve yaşanmışlığın metaforik bağlamda okuyucuya sunulmasını teşkil eder. Saçların beyazlaması yalnızca deneyim değil aynı zamanda suretin geçiciliği ile de ilişkilendirilebilen bir eylemdir. İnsanoğlu doğar, büyür ve tekrar toprağa döner. Bu bağlamda hayat sınavlarını doğru bir şekilde tamamlayan insanoğlu, hakikat yolunda ilerleyen bir bireyi simgeler. Beyaz, saflığın ve temizliğin simgesidir. Şiirde beyaz rengin sevgili ile ele alınması karşıt güçlerin bir bütünü simgelediğinin de göstergesidir. Jung'a göre her beyaz siyahı, her siyah ise beyazı bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda iyilik, kötülük ile bir bütün halinde karşımıza çıkar. Salt iyilik ve salt kötülük diye bir kavramdan ziyade bütünlük görülmektedir. Yin-yang felsefesine göre de her iyiliğin içinde bir kötülük, her kötülüğün içerisinde de bir iyilik bulunur. Birey olmanın asıl noktası iyi ve kötücül unsurları ayırabilecek düşünceye sahip olmasıdır.

Karşıt güçlerin bütünü gölge arketipi, sevgilinin vefasızlığı üzerinden sunulmuştur. Âşık, görmüş olduğu vefasızlık duygularına karşı ruhsal bir çöküş sergilemiş lakin bu çöküşü fiziksel değişimlerine bağlamıştır. Saçlarının beyazlamasının yanı sıra saflığın simgesi olan su üzerinden gözyaşı aktarılmıştır. Verilen mısralar sevginin vefasızlığa dönüşümünü konu edinmiştir. Gölge "Bu Sene" şiirinde bireyin içsel bir sancısından ziyade dışsal bir güç olarak incelenmiştir. "Dışarıdan gelen acı bir deneyim, bazen yararlı olabilir; örneğin, dürtüleri ve içtepileri karartmaktan vazgeçmesi için kişinin kafasına deyim yerindeyse, tuğla düşmesi gereklidir" (Jung, 2020: 169). Hakikatin özümsemesinde, bireyin hatalarını kavrayarak asıl manaya ulaşabilmesinde de acı bir deneyim esastır. Âşık, sevgilinin kendisine zarar verdiğini fark ederek onun vefasız olduğuna kanaat getirmiş ve bu uyanış sonucunda uğradığı değişimleri dizelerinde belirtmiştir. Karşıt duygular, kahramanın uyanışına olanak sağlamıştır. İkinci mısradaki yer alan "bu sene" ifadesinden sevgilinin duygularının zamanla değiştiği çıkarılmaktadır. Varoluş serüveninde birey iyi veya kötü eylemlere tanıklık etmekte ve bu olaylar neticesinde hayatına yön çizmektedir. Gözyaşları ile Ceyhun nehri arasında bağ kuran ozan, duyduğu acıların büyüklüğünü benzetmelerle okuyucuya aktarmıştır.

Âşık, dişil bir güç olarak nitelendirilen toprak ve bahçe ile de sevgili arasında ilişki kurmaktadır. Bahçe, bolluk ve bereketin simgesi iken sevgilinin gidişi bağına, bahçesine gölge düşürmüştür. Sevgiliyi hayatının bereketi olarak okuyucuya aktarmayı amaçlayan ozan, acısını bolluk sembolü olan meyveler neticesinde okuyucuya aktarmıştır. Nar ve elma bereketi simgeleyen dünya nimetlerinden sayılmaktadır. Nar "güneşle ilişkili bir bereket (rahim) ve yaşam kanı simgesidir" (Wilkinson, 2021: 99). Ozanın şiirinde narının döküldüğüne atıfta bulunulması, hayatından kanının canının gittiğine de bir vurgu niteliğindedir. Elma ise "Avrupa'da aşk, bereket, gençlik ve ölümsüzlük simgesidir" (Wilkinson, 2021, 98). Gençliği sembolize eden elma da sevgilinin gidişi ile birlikte âşığın saçlarına aklar düşmesi ile ilişkilendirilebilir. Sevgilinin dişil bir güç

olması ile gidişi âşığın hayatında değişikliklere neden olmuş, zorluklarla mücadele dönemine, erginlenme sürecinin devamlılığına zemin hazırlamıştır.

Gel de Gör

Ay hayıf vefasız dünyaya kaldık
Emeklerim boşa gitti gel de gör
Elli yıl boyunca gülmedi yüzüm
Ela gözüm yaşı döndü gel de gör

Yâr senin hasretin burnumda tüter
Yanarım ben sana Kerem'den beter
Köyüm viran oldu baykuşlar öter
Bahar yazım kışa döndü gel de gör

Felekten biraz gün çalarım dedim
Seninle beraber kalırım dedim
Memet aradığım bulurum dedim
Hayallerim düşe döndü gel de gör (Altınkaynak, 2015: 48).

Kültürel belleğin muhafaza edilmesi ve gelecek kuşaklara aktarımında Erganî de sözcü olmuştur. Süregeldiği dönemde yer alan sosyal olguların çevre dahilinde işlenmesi halkın sözcüsü olmalarında etkindir. Kolektif mirasın ilk yapı taşlarının arketip olduğunu saptayan Jung, birleştirici bir gücün anima ve animus olduğuna dikkat çekmektedir. Âşıklık geleneğini sürdüren ozanlar, varoluş serüveninde kendilerine bir eş ararlar. Sazı ile özdeşleştirdiği şiirlerinde sevgiliye seslenerek doğanın güzelliklerini dişil unsurlar ile bağdaştırmaktadırlar. Şiirlerinde sıklıkla zaman temasını işleyerek tabiatın güzelliklerine değinen âşıklar, yozlaşmış tiplere ve zamanın getirilerinin yok sayılmasından yakınmaktadır.

Maddiyattan ziyade maneviyatın getirdiği değerleri özümseyen ve bu değerlerin kolektif bir sürece yansımaya vesile olan âşıklar, sevgiliden vefa beklemektedir. Erganî'nin şiirinde vefa temasını ele alışı, döneme yapılan bir eleştiriyi de simgelemektedir. Kültürel bir süreçte iz bırakma arzusu, maneviyata olan sevgi isteği şiirlerde metaforik bağlamlarda okuyucuya sunulmakta ve çözümlenmesi istenmektedir. Şairin yüzünün gülmemesi salt sevgiliye ait bir sebep sayılamayacağı gibi dönemde yer alan gölge unsurları ile de ilişkilendirilebilir. İnsanoğlunun var olduğu çevreye ayak uyduramaması, çağın getirilerini özümseyememesi ve dönemden geri kalışı gelişime engel bir durumdur. Gelişimin reddi ve bilincin geç uyanışı çağın ilerlemesine de gölge oluşturmaktadır. Ozan, çevreye karşı bir yakarıшта bulunmakla beraber anlaşılmamasından, vefa görmemesinden şikâyet etmektedir.

“Gel de Gör” şiirinde incelenen vefa konusu bir başka bağlamda dünya ile özdeşleştirilmiştir. Dünya kişileştirilerek metaforik bağlamda vefasız bir insan olarak düşünülmüştür. Âşık, vefayı yukarıda incelenen her bir şiirinde farklı bir öge üzerine konumlandırmıştır. “Gel de Gör” şiirinde şikâyet edilen vefasızlık unsuru dünyaya ithaf edilmiştir. Âşık, dünyaya karşı oluşan kırılganlığını onu suçlayarak işlemiştir. Dünyaya karşı emek sarf ettiğini belirten ozan, yıllarca göstermiş olduğu çabanın bir karşılığı olmamasından yakınmaktadır. Şiirinde vefasızlığı dünya üzerinden vurgulayan âşık; dünyayı haksız görmüş, emeklerinin karşılığını vermeyen biri olarak nitelendirerek okuyucuya sunmuştur. Yıllarca dünyadan vefa beklese dahi olumlu bir tepki alamadığını dizelerine yansıtan şair, ruhsal çöküşünü aktarmıştır. “Gölge, şairin alıştığı bir durum haline gelmiştir. O aslında, durumun gereğine göre, bazen boyun eğerek bazen direnerek, bazen de severek birlikte yaşamak ve geçinmek zorunda olduğumuz herhangi bir insan gibidir” (Jung, 2020: 169). Bu bağlamda dünyaya karşı umudunu yitiren Erganî, dünyayı yaşanacak, vefa duyulan bir kavram olarak nitelendirememiş ve oluşan durumdan duyduğu rahatsızlığı betimlemiştir.

3. Gölgenin Diğer Bir Yansıması Olarak “Cehalet”

Bilemezsin

İlimsiz hak kapısını
Açsanda aç bilmezsin
Bir çift kanat taksan bile
Uçsanda uça bilmezsin

Âlim söylemez karışık
Nasihatle söyler âşık
Cahilin üstüne ılık
Saçsanda saç bilmezsin

Memet çok gitme derinden
Sözünü söyle yerinden
Ey kötüyü birbirinden
Seçsende seç bilmezsin (Altınkaynak, 2015: 4).

Âşık Erganî'nin “Bilemezsin” şiirinde ele alınan açar ibare ilimdir. Cahillik terimi üzerinden toplumun uyanışına atıfta bulunan âşık, milli bir mirasın üreticisi olmada bilimin rolüne değinmektedir. Kültürel aktarımın sağlanamaması ve hakikatin fark edilememesi dahilinde insanoğlu, gölgenin tesirine sürüklenmektedir. İlim ise bir toplumun gelişim sürecinde birincil faktörlerden biridir. “Karışık” sözcüğü üzerinden cehalete, kapalı bir bilince hiçbir etkenin yarar sağlayamayacağı aktarılmıştır. Erganî, şiirinde bilginin yokluğu sonucunda bireyin cehalet ile karşı karşıya kalacağını, bu duruma herhangi bir çözüm getiremeyeceğini okuyucuya öğütlemeyi amaçlamaktadır. Âşıkların aktardığı her şiirde, gizli bir nasihatten ziyade açıkça ışığın, aydınlık ilim kapılarının getirisi olduğu vurgulanmaktadır. Bilgiye kapalı olan bir bilincin cehaleti ile övünmesi söz konusu değildir. İlim ve irfan kapılarını reddeden, suretin peşinden giden birey; hakikat kapılarını kabullenmemektedir. Gölge ve ışık sembolleri üzerinden cehaletin karanlığı vurgulanmıştır. Bilgiye kapalı olan bir bilincin, cehaleti ile övünmesi söz konusu değildir. Öğrenmeye açık bir zihin, gölgesi ile savaşılarak kendini gerçekleştirme sürecini yaşamaktadır. İlim ve ilim merkezli açılacak kapılar, kişinin nihai ödülü niteliğindedir.

Her dönem şairleri atalarından beslenerek milli mirasa iz bırakmaktadır. Mirasın öncü konularından bir diğeri ise halka eğitimi ve gelişimi aşlamak adına ilimdir. İlim, çoğu âşığın şiirlerinde işlediği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki haksızlık ve eşitsizliklere boyun eğmenin karşıt bir gücü olan ilim ışığı, çoğu engellerin aşılmasında yüce bir sığınaktır. Yeniliği, ilim ve irfanı reddeden bir toplum, cehaleti kibir ile birleştirmektedir. Bilgi, bireyin uyanış serüveninde manevi değerler arasında gösterilmektedir. Mana ve hakikat arayışında olmayan toplum, böbürlenerek haksız bir iktidarı kabullenmeyi seçmektedir. Özünü bilen ve hakikat yolunda ilerleyen kimseler ise yalanlarla süslenen suretin varlığını kabullenmeyerek mananın özünü kavramayı amaçlamaktadır.

Deremezsin

Her gönül bahçe gülünü
Derem deme deremezsin
Vakti gelmeden murada
Erem deme eremezsin

Kamil konuşur hoş lisan
Âlim olamaz her insan
Hak vermediği cana can
Verem deme veremezsin

Kafasızdan çıkmaz mana
Dokunur arif olana
Cahil kafasından bina
Kuram deme kuramazsın

Her işin ehlini ara
Âlemi gez sora sora
Mimarın yoksa minare
Örem deme öremezsın

Senden öncekiler hani
Devreyledi Süleyman'ı
Dünya ile Memet Erganî
Duram deme duramazsın (Altınkaynak, 2015: 14-15).

Cahilliğin izinde ilerleyen, gölgenin peşinden giden ve erginlenme sürecini tamamlayamamış bireyler, toplumda geri kalan kesimi sembolize etmektedir. Erganî, kaleme aldığı şiirinde cahil kimselerin hayatın suretine aldandığına ve bu surete hapsoldüklerine değinmiştir. “Mana” kavramı üzerinden ilme kapalı olan kesim aktarılmıştır. Yaşamın eğlencesine ve anına hapsolan bilgiye kapalı olan bu grup, hakikati göremez. Arif kimseler için ise suretin ardında yatan mana, hayatın amacıdır. Aydın kimseler bilginin ışığında, mana merkezli ilerlemeyi görev edinirken, cahil kesim suretin etkisinde kalmıştır. Suretin ardındaki manayı görmek ise ancak düşünen bir bireyin vazifesi haline gelmiştir. İlim kapısını kapayan, bilgiye açık olmayan bir bilince ancak kendisi yardım edebilir. Bu bağlamda suretin ardında gizlenen manayı görebilmek, erginlenme aşamasını başarı ile tamamlayan bireyin nihai ödülü niteliğindedir. Surete bağlanan; manayı kavramayı görev edinmemiş, cehaletin karanlığı ile kendi gölgesine hapsolan bireyler ise hakikate daima uzak kalmaktadır. “Özgürlük, suretlerin ötesindeki manayı kavrayıp hakikat makamına ulaşmaktır. Çünkü mana özgürleştirir” (Kalın, 2017: 7). Bu nedenle bu tür insanlar kendi gerçeği görmeyi reddederek özgürlüklerine kilit vurmaya vazife edinmektedir.

Âşık, her işin ehli tarafından yapılması gerektiğinde dem vurarak kibrin gölgenin unsuru olduğuna atıfta bulunmaktadır. Cehaletin gölgesinde böbürlenmiş bireyler, ön plana çıkma arzusu ile çoğu işin sekteye uğramasına sebep olmakta ve nihai ödüle ulaşma yolculuğunu geciktirmektedir. İnsanoğlu özellikleri ve yetenekleri bağlamında özdeşlerinden ayrılmaktadır. Her birey, özü ile bir bütündür. Kusurları ve yetenekleri ile canlılar, çevrenin tesiri ile şekillenmektedir. Erganî'nin şiirinde ele aldığı mimar ve minare kavramları, işin ustası tarafından yapılması gerektiğini vurgularken âşık geleneğine de bir çağrışı oluşturmaktadır. Çıraklar, ustalarını izleyerek eğitim sürecini tamamlar ve bu süreçte ustasının direktiflerine uygun hareket etmektedir. Böbürlenerek, kibir gösteren çıraklar, ustalarını geçmenin aksine boşa uğraş içerisine girmiş olmakta ve eylemlerin içerisine haset veyahut kıskançlık karıştırmaktadır. Haset ve kıskançlık gibi duygular da dünyanın cehalete sürüklenmesinde, bireyin hakikati kavrayışında önüne düşen, sınavlar yolunu oluşturan gölge terimleridir. Birey bu gölgeler ile mücadele halinde olarak hakikat yolunda geçireceği sınavlar ile yüzleşmelidir.

Şairin son kıtada ele aldığı terimler ise zamanın geçiciliğine vurgu niteliğindedir. Hiçbir taht veya hiçbir yönetici yerinde kalıcı değildir. Zaman, durağan olmamakla birlikte daima yeniliklere açıktır. Bu süreç

içerisinde çeşitli sınavlar yolu ve erginlenme süreçleri yaşanabileceği gibi insanoğlu da bu bağlamda kalıcı olmamaktadır. Bireyin bu bağlamda kendisini büyük görmesi ve yaşatlarını, küçük veya büyüklerini ezmesi doğru bir davranış olmamaktadır. Her birey, özgün yetenekleri ile özeldir. Sahip olunan yetenekler, suretin güzelliği ise zaman kavramının yanında geçici bir unsur olarak yer almaktadır.

Cehalet

Konuşan da şer dökülür dilinden
Korkarım ki hemen kokar cehalet
Parmak giremez yere uzatır dilin
Burun girmez yere sokar cehalet

Babaya anaya yok ki sayısı
Yüzünde yok abur ile hayası
Aslı çürük bozuk ise mayası
Kırletir etrafı akar cehalet

Acımasız gider bozar yuvayı
Çalar çırpır aklı gezer havayı
Mahkemede kayıp eder davayı
Sinop cezaevinden bakar cehalet

Ecel gömleğini zamansız giyer
Nerde sahtelik var hemen o duyar
Eve bomba koyar bankayı yıkar
Her işin altından çıkar cehalet

Bir iyilik bilmez kötülük işi
Çok memleket yıkar cehalet kişi
Kendi aklı sıra olur anarşi
Milleti ateşe yakar cehalet

Bu sözlerim cahillere nasihat
İlmin sonu yoktur yıldız el at
Yeter anlayana Çıldır Memet
Sözünü ağzına tıkar cehalet (Altınkaynak, 2015: 58).

Âşık, incelediğimiz şiirinde ilim ve irfan sahibi bireylerin sahip olduğu bilgeliğin sözlerinden döküleceğine dair atıflar yapmıştır. Kendi gölgesi olan cehalet ile yüzleşme yolculuğunda başarısız olan cahil kimseler ise manayı kavrama serüveninde oldukça uzak kalmıştır. Suretin ihtişamına aldanan bireyler, nereden ne konuşacağını bilmediği gibi her konu hakkında söz sahibi olmayı arzulamaktadır. Bilgilerini inşa eden bir birey ile bilgi kapılarını kapayan bir kimsenin farkı, konuşma üslubundan da belli olmaktadır. Cahil kişiler, bir vakayı derinlemesine düşünmekten ziyade kendi cehaletini başkalarına da aksettirirler.

Egonun dengesini kaybetmesi sonucunda kendi istek ve arzularını, görüşlerini karşı tarafa yansıtan kişiler, bilginin ışığı ile zaman zaman yok olmaya sürüklenmiştir. Cehaletin kokusu, bilgisizliğin gölgesi bir sözden dahi anlaşılabilir. Ozanın yakındığı durum ise cahil kimselerin, karanlığını başkalarına bulaştırabilmek adına düşünmeden konuşmalarıdır. Şiirde şikâyet edilen asıl husus, ilim kapılarını kapayan bireylerin bilgisizliklerini kabullenmeyerek her olayı yorumlamaya çalışmalarıdır. Kendi gölgesi ile mücadele edemeyen, cehaleti ile yüzleşemeyen bireyler ile ilim ışığına sahip olan bireylerin tezat görüşleri karşı karşıya gelmektedir. Ergani ise bu durumdan yakınmaktadır.

Dokunur

Cahil toplumda sarma yaramı
Cahilin her sözü bana dokunur
Kuru laf helvası hayal pilavı
Yarı menzil koyar cana dokunur

Kendini beğenip haddin aşanlar
Kaynağı yok boş kafadan coşanlar
Hindi gibi ılık ile şişenler
Ali gibi kahramana dokunur

Cahilin kâmile öğüt vermesi
Haksızın haklıya sual sorması
Tilkinin aslana tuzak kurması
Vicdan olan her insana dokunur

İki dostun arasına girenler
Oğlan ile kız arası bozanlar
Manasız mantıksız şiir yazarlar
Memet gibi her ozana dokunur (Altınkaynak, 2015: 58).

Erganî, kaleme almış olduğu şiirlerinde cehaletin gölgesi ile savaşıyor arif kimselerin tezatlığına değinmiştir. Cahil kişilerin kendi gölgesi ile yüzleşme tenezzülünde dahi bulunmadığını vurgulayarak var olan cehaleti aydın kimselerin üzerine de sıçratmaya çalıştıklarını kaleme almıştır. Bilgin ve aydın görüşlü kimselere göre kendi gölgesine hapsolan bu kimselerin sözleri değersiz olmakla birlikte onların görüşleri suretin tesiri altında kalmıştır. Yaşamın ihtişamına kapılan cahil bireyler, gerçekliğe oldukça uzaktır. Erginlenme sürecindeki zorluklara göğüs geren bir kahraman için nihai ödül kaçınılmazdır. Bu bağlamda arif olan bir kimse cahil bir kimsenin sözü ile hareket etmez. Cehaleti bilincine yer edinmiş bireyler ise bu durumu dahi göz önüne bulundurmayarak bilim ışığında yol kateden bireylere öğüt vermeyi bir görev haline getirmiştir. Cahil bireylerin göstermiş olduğu bu tutum, şiirde tilki ve aslan üzerinden aktarılmaktadır. Tilki, kurnazlığı ile insanlara tuzak kuran cahil bireyleri temsil ederken; aslan, otoriteyi simgelemektedir. Tilkinin kurnazlığında temel etken ise güçlü koku alma duyusu sonucunda avlanmaya kolaylık sağlaması olmaktadır. Aslan ise çoğunlukla masal ve fabllarda karşımıza çıkarak yeniden doğuşun simgesi olan ormanın kralı rolünü üstlenmektedir. “Bütün büyük kediler vahşi avcılardır, bu nedenle onlardan korkulur ve saygı gösterilir” (Wilkinson, 2019: 57). Erganî, tilkinin aslana tuzak kurduğu vakayı ele aldığı dizisinde ikiyüzlülüğün ve cehaletin ilme karşı koyamayacağını aktarmaktadır. Kurnazlığın izi ve cehaletin gölgesinde, ilim daima parlar. Haksız bir kişinin düşünmeden haklı bir kişiyi yargılaması, cahilin bilgine hesap sorması ilim kapılarının kapalı olduğunun göstergesi olmaktadır. Hindiye yapılan teşbih sonucu ılık ile şişme örneği, böbürlenilen insanoğlunun metaforik bağlamda okuyucuya sunulmasıdır. Topluma faydalı olmayan ve yalnızca kendisini överek yükselmeyi arzulayan bireyler, ilim kapılarını reddeder. Reddedilen kapılar çağın gelişimine gölge düşürmektedir. Unutulmamalıdır ki “Türk toplumu sosyal anlamda yardımlaşmayı seven, darda kalana yardım eden bir toplumdur. Bu ülkü davranışın da bir ödülü olduğuna inanılır” (Ergöz ve Doğan, 2020: 38).

Şairin ikinci kıtada yer verdiği “Kendini beğenip haddin aşanlar, Kaynağı yok boş kafadan coşanlar” ifadesi ayrıca açılmanması gereken diğer bir gölge arketipi unsurudur. Adler’in ifade ettiği gibi “Kendini beğenmişlik, başka hiçbir olumsuz özellikte görülmedik şekilde insanı özgür gelişiminden alıkoyacak gücü gösterir; çünkü kendini beğenmiş kişi herhangi bir davranışta bulunurken, acaba işin sonunda kendisi için bir çıkar söz konusu mudur? diye düşünür hep.” şeklinde açıklamaktadır (Adler, 2010: 222). Sözü geçen ifadeler ozanın kendini beğenen insanların karakteristik özelliklerini işlediği şiiri ile örtüşmektedir. Nitekim Erganî’de kendini beğenmiş insanların çevresine faydasız ve bencil bireyler olduğunu vurgulamaktadır.

Kıskançlık, üstünlüğün ardında kalan aşağılık kompleksinin izlerini yansıtmaktadır. Bireyin kendini üstün gördüğü her bir husus, onun eksikliğini belirginleştirmiştir. Tatmin duygusunu içinde yaşayamamış kimseler daima bir nesneye yönelerek o nesnede kusur bulmaya çalışmıştır. “Dokunur” şiirinde ise

kıskançlığın izleri görülmektedir. Oğlan ve kız arasında giren nifak tohumu, ara bozucu kimseler tarafından gelen bir güç niteliğindedir. Dostların arasına girenler, özünde erginlenmemiş bireyleri kapsamaktadır. Bireyin çevresi kendi dürüstlüğü, güvenilirliği etrafında şekillenmiştir. Erganî, ele almış olduğu şiirinde kıskançlık ve güvenilirlik arası dengeyi dile getirmiştir. Kıskanç kişiler, kendi hayatlarında sahip olamadığı mutluluğu başkalarının hayatlarında aramıştır. Aramış oldukları mutluluk ise var olan düzeni bozmaya yöneliktir. Doyurulması güç olan bu sevgi isteği, gölge tarafından başka hayatlarda aranmıştır. Gölgeye sahip olan bireyler, güç yitimine sahip olmakla birlikte büyük bir sevgisizliği de bünyesinde barındırmaktadır.

4. Gölge Unsurların Diğer Bir Yansıması Olarak “Yalan ve Dedikodu”

Elin Sözüne

Dostum sana nasihatim
İnanma elin sözüne
Kayıp edip itimadın
İnanma elin sözüne

Komşular seni kandırır
Yalan söyler inandırır
Hayatını da söndürür
İnanma elin sözüne

Zehir olur tatlı aşın
Taşa değer ağır başı
Kan ağlar kirpiğin kaşın
İnanma elin sözüne

Memet dese haset olur
Kötü çirkin haşyet olur
Elde fitne fesat olur
İnanma elin sözüne (Altınkaynak, 2015: 16).

Gölge arketipi, kişinin bastırıldığı duyguları bünyesinde barındırmakla birlikte egonun bilinmez sırlarının dışavurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. “Elin Sözüne” şiirinde kişinin itibarını lekeleyen, dürüstlüğüne gölge düşüren husus ise yalandır. Erganî, şiirinde yalanı karanlığın en derin çukuru olarak nitelendirmektedir. Yalanın izinde hareket eden, cehaletin gölgesinde kalan, ego dengesini kuramayan kesim, kendi benliğini oluşturamamış topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayatını yalan ve dedikodu etrafında şekillendiren kimseler, benliğinde var olan nifak tohumunu arif kimselere armağan etmeye çalışmakta ve onları da gölgenin derinliklerine çekmeyi dilemektedir. Elin sözüne inanarak bu yolda hareket eden kimseler için hayat, gölgelerin tesiri altında bir yolculuğa çıkmanın ilk adımını oluşturur. Bilim ışığında ilerleyen bir birey ise, başkalarının sözü ile harekete geçmeyerek, doğruyu ve yanlış ayırt etmektedir. Cehalete olan eleştiri, incelediğimiz bu şiirde “yalan” kavramı üzerinden verilmektedir. Cahil bireyler eylemlerini, doğada üstünlük göstergesi saysa dahi bu özellikler bireyin mahzeni niteliğindedir. Şiirde işlenen bu kesim, gölge ile savaşlarında başarılı olamamaktadır. Gölge yalnızca özüksendiği takdirde nihai ödüle ulaşan bir kapıyı aralamaktadır.

Nasihat

Dostum sana bir nasihat edeyim
Muhannetnen yola gitmeyesenki
İki düşün birde söyle sözünü
Çiğnemededen lokma yutmayasanki

Namert darda şeytan ile beraber
Mert dostun senin ile beraber
Namert başı bir kuruşla beraber
Mertleri namerde satmayasanki

Boş geçirme başa geçen zamanın
Hilekârlar şeytandı insanın
İster dostun olsun ister düşmanın
Arkasından hava atmayasanki

Hızlı giden menzil sürmez yorulur
Aç göz cimri fazla yiyip cırılır
Koltuğundan düşer hemen kırılır
Bir elde çift karpuz tutmayasanki

Çıldırılı Memet de kadere küser
Anlıyan adama şiirim eser
Uykuya verince kafanı keser
Şahmaran yanında yatmayasanki (Altınkaynak, 2015: 39).

Şeytan figürü, karanlığın ve belirsizliğin sembolü olarak görülmüştür. Karanlığı simgeleyen bu sembol, gölge arketipinin en temel bileşenlerindendir. Şeytan, kötücül ruhu yansıtmakla birlikte “Nasihat” şiirinde şeytanın yol arkadaşı namert olmaktadır. Yola çıkış aşamasında kahramanın yol göstericisi yoldaşı olarak nitelendirilmektedir. Yoldaşın gölge unsurlarını taşıyamaması, kahramanın sonsuz yolculuğunda ona desteğini oluşturmaktadır. Vefa duygusuna sahip olan bireylere karşın, gölgenin tesiri altında kalan namertler, açgözlülüğün, hilenin, yalan ve dedikodunun tesiri altında kalmakta ve yalnızca kendilerini üstün görmektedir. Hakikat yolculuğunda mert kimselerin yanında yer alan yoldaşlar iyiliğin ve doğruluğun sözcüsü konumundadır. Şeytanın izini süren gölgeler ise açgözlülüğün sınırları altında kalmıştır. “Açgözlülükse, özneyi sürekli uyaran ama doyurulması imkansız bir istektir, hem öznenin ihtiyacından hem de nesnenin verebileceğinden fazlasına yönelen bir istek” (Klein, 2018: 24). Bireyin daima fazlasını istemesi de çevresine yaydığı kötü enerji ile özdeşleşmektedir. Sevgi yetersizliği, iktidar hırsı, paylaşma duygusunun eksikliği de var olan bu gölgenin karanlığına güç katmaktadır. Bilgi arayışında olmayan, hayatın ihtişamına aldanan, toplumun karanlık kesimi zamanın kıymetini de iyi bilememektedir. Yukarıda incelediğimiz şiirde yer alan “zaman” kavramı alt metin olarak bir hazineyi simgeler. Zamanın geçici olduğu, her anın akıllıca kullanılması gerektiğine işaret eden yazar, hilekarların zamanı boşa geçirdiğine atıf yapmaktadır.

Âşık şiirinin son dizesinde yalan ve hile kavramları ile, karanlığın ve zehrin simgesi olan yılanı birleştirmektedir. Yılan, toprağın altında yaşaması ile sırlarla dolu bir âlemin sembolü olmaktadır. Şiirde yılanın kullanımı, gölge unsurlarını sembolize eden bir güç niteliğindedir. “Yılan tılsımlarında yılanın şehveti temsil eden kırmızı rengi sevmemesi, kutsal yerlerden uzak durması gibi durumlar bize şeytanla ittifakını hatırlatmaktadır” (Balıkcı, 2018: 61). Kutsal yerlerden uzak durması ile gölge unsurlarını bünyesinde barındıran yılan, kahramanı kötü eylemlere sürüklemektedir. Şiirde “şahmaran” ifadesinin kullanılması, gölgenin metaforik bağlamda okuyucuya sunulmasının izlerini yansıtmaktadır. Yılan, cennetten kovulma anlatılarında da Havva’nın aklını çelen gölge unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunun sınavlar yolunda erginlenme sürecine gölge düşüren bir faktör olarak karşımıza çıkan yılan sembolü, şeytan ile ilişkilendirilerek kötücül unsurların baş figürü olarak nitelendirilmektedir.

Sonuç

Halk edebiyatı anlatılarının tümünde atalara ait miraslar semboller ve arketipler aracılığı ile okuyucuya ve sonraki nesillere sunulmaktadır. Yüzyıllar içerisinde edinilen derin tecrübeler neticesinde milli bir şuurun tasarımı söz konusu olduğu gibi geçmiş mirasların geleceğe aktarımı da amaçlanmaktadır. Bahsi geçen bu süreçte sözlü geleneğin aktarıcısı, üreticisi ve geliştiricisi olan âşıklar; farklı kültürlerle özgü mirasları dizelerine yansıtmaktadır. Şiir tahlili ve analizlerinde karşımıza çıkan kolektif birikim yolculuğu Jung'un teorisi ile arketiplere göre çözümlenmiştir. Sembolik değerler bünyesine gizlenerek tarihi bir sürecin mimarını okuyucuya sunan âşıklar, dönemin yaşantısına da ışık tutarak halkı bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. İlim irfan yolculuğunda hakikati arama arzusuyla maddi ve manevi getirileri inceleyen ozanlar, halkı da bu hakikat yolculuğuna çağırmaktadır.

Şiirlerde incelenen gölge arketipleri, dönemin yaşamına da ses getirmekte ve bireyi yalnızca ben merkezli ele almak yerine yaşadığı çevre içerisinde toplumsal olgular ile bir bütün halinde ele almaktadır. Makalede ele alınan ontolojik serüvende kültürel birikimlerin oluşum süreci, ataların izinde toplumsal izlerin dışavurumunu sağlayan arketipler ile Ergani örneğinde incelenmiştir. İnceleme sonucunda şairin özellikle, cehalet, yalan ve dedikodu, vefasızlık gibi kötücül duygu durumlarından bahsettiği ve bu unsurları insanlığın karanlık tarafı olarak şiirlerinde işlediği görülmüştür. Şairin hayat tecrübesini yansıtan bu durum ayrıca içerisinde doğduğu gelenekten kaynaklanan atalar mirasını ve o mirasın içerisinde yer alan kolektif şuru da yansıtmaktadır. Bu nedenle şiirlerinde işlediği kötücül duygu durumları yani gölge unsurlar sadece şair için değil aynı zamanda Türk toplumunun kolektif birikimini de bünyesinde barındırmaktadır. Bahsi geçen unsurlar incelediğimiz şair aracılığı ile ataların sesini yüzyıllar ötesinden geleceğe taşımış ve uzak durulması gereken kötücül öğeleri okuyucusuna/dinleyicisine aktarmıştır.

Yazarın Beyanı

Araştırmacıların katkı oranı beyanı:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul iznine gerek yoktur.

Çatışma beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve teşekkür: Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abraham, K. (2017). *Rüyalar ve mitler*. Pinhan Yayıncılık.
- Adler, A. (2010). *İnsanı tanıma sanatı*. Say Yayınları.
- Altınkaynak, E. (2015). *Çıldırılı Âşık Memet Oktay (Ergani): Hayatı, sanatı, eserleri*. Karadeniz Dergi Yayınları.
- Artun, E. (2016). *Türk halk edebiyatına giriş*. Karahan Kitabevi.
- Artun, E. (2018). *Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı*. Karahan Kitabevi.
- Atay, D. (2017). Joseph Campbell'ın monomit aşamaları bağlamında Dede Korkut'un Begil Oğlu Emre'nin Boyu Destanı. *Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 2503–2521.
- Balıkçı, Ş. (2018). Şahmeran efsanesi ve yılan tılsımlarının psikanalitik açıdan değerlendirilmesi. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 1(1), 53–64.
- Bars, M. E. (2020). Âşık kimdir? *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 168–193.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın sonsuz yolculuğu* (S. Gürses, Çev.). İthaki Yayınları.
- Çetin, Ö. (2010). Jung psikolojisinde rüya. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 249–269.

- Durbilmez, B. (2016). *Âşık edebiyatı ve Taşpınarlı halk şairleri*. Akçağ Yayıncılık.
- Ergöz, R., & Doğan, O. (2020). Kültürel bellek mekânı ve millî kimlik yaratmada Pınarbaşı ağıtlarının işlevi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (47), 29–43.
- Fordham, F. (2019). *Jung psikolojisinin ana hatları* (A. Yalçın, Çev.). Say Yayıncılık.
- Freud, S. (2018). *Rüya psikolojisi* (B. N. Doğan, Çev.). Gece Kitaplığı.
- Fromm, E. (1995). *Sevme sanatı* (Y. Salman, Çev.). Payel Yayınları.
- Fromm, E. (2017). *Rüyalar, masallar, mitler* (A. Arıtan & K. H. Ökten, Çev.). Say Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji* (E. Gürol, Çev.). Payel Yayınevi.
- Jung, C. G. (2020). *İnsan ve sembolleri* (H. M. İlgün, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Kalın, İ. (2017). Hoca Ahmed Yesevî hüküm ve hikmet. *Bilig Dergisi*, (80), 1–15.
- Klein, M. (2018). *Haset ve şükran* (O. Koçak & Y. Erten, Çev.). Metis Yayınları.
- Meier, C. A. (2022). *Jung, arketipler, rüyalar ve din* (S. Zaimoğlu, Çev.). Lejand Kitap.
- Oğuz, Ö. M. (Ed.). (2017). *Türk halk edebiyatı*. Grafiker Yayınları.
- Pearson, C. S. (2016). *İçimizdeki kahraman* (S. Ayanbaşı, Çev.). Akaşa Yayın.
- Sartre, J. P. (2011). *Edebiyat nedir?* (B. Onaran, Çev.). Can Yayınları.
- Şimşek, E. (2016). Âşıklık geleneği içerisinde Âşık Veysel'in yeri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4(9), 117–126.
- Ukay, M. (2015). *Jung psikolojisi*. Yason Yayınları.
- Wilkinson, K. (2021). *Semboller ve işaretler* (S. Toksoy, Çev.). Alfa Yayınları.

Lisans Bilgisi / Copyright	Bu çalışma, yazar(lar) tarafından üretilmiş olup, telif hakları yazar(lar)a aittir. Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. This work is produced by the author(s) and the copyright belongs to the author(s). It is published under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license as open access.
----------------------------	---